

СТРУКТУРА ФРАНЦУЗЬКИХ АПЕЛЯТИВІВ, ЩО ПОХОДЯТЬ ВІД ВЛАСНИХ НАЗВ

STRUCTURE OF FRENCH APPEALS, WHICH ORIGINATE FROM OWN NAMES

Лаухіна І.С.,

orcid.org/0000-0003-1698-3155

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри теорії та практики іноземних мов

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

У статті розглянуто специфіку лінгвістичного феномену переходу власних назв у загальні, виявлено структуру апелятивів сучасної французької мови, що походять від власних назв. З'ясовано, що основним призначенням власної назви є функція називання, індивідуалізації. З огляду на це специфічними ономастичними функціями власних назв є такі: 1) функція ідентифікації об'єкта, яка включає в себе його розрізнення, знаходження координат, виділення, протиставлення, опис; 2) функція соціальної легалізації особистості, властива антропонімам; 3) указівна функція, яку виконують топоніми. Основне призначення загальної назви, навпаки, – називати невизначені об'єкти, співвідносячи їх з відомим класом речей чи понять. Водночас власні назви широко використовуються французькою мовою для створення на їх основі специфічного типу лексичних одиниць, які займають у французькій лексичній системі особливе місце, обумовлене їх комунікативною та інформативною значущістю. Йдеться про загальні назви, які утворилися від власних шляхом заміни головної конотації на одну з додаткових, у результаті чого вони стають джерелом нових номінативних утворень.

Установлено, що перехід французьких власних назв у загальні може бути повним (утворюється нова лексична одиниця) і ситуативним (у ролі порівняння). Нові слова можуть утворюватися шляхом семантичної деривації (метафоричне й метонімічне перенесення, зміна обсягу семантики слова).

Серед лексичних одиниць сучасної французької мови, які утворилися шляхом переходу власних назв у загальні, можна виділити такі структурні типи, як універби (однослівні) й комплексні утворення (стійкі номінативні словосполучення і фразеологічні одиниці, до складу яких входять власні назви).

Виявлено, що в групі французьких загальних назв, які ґрунтуються на власних назвах, переважають субстантивні лексичні одиниці: іменники-назви осіб, абстрактні іменники, які позначають ідейні напрями, різні філософські вчення, політичні рухи, назви конкретних предметів (мінералів, хімічних елементів, рослин, природних процесів). До комплексних утворень належать терміни, що містять апелятиви, утворені від прізвищ науковців, географічні назви, фразеологізми, до яких входять власні назви казково-міфічного походження, назви історичних особистостей, топоніми, власні назви народного походження.

Ключові слова: апелятиви, власні назви, лексична одиниця, семантична деривація.

The article considers the specifics of the linguistic phenomenon of the transition of proper names into common ones, reveals the structure of appellation of modern French, derived from proper names. It was found that the main purpose of the proper name is the function of naming, individualization. In view of this, the specific onomastic functions of proper names are as follows: 1) the function of object identification, which includes its distinction, finding coordinates, selection, contrast, description; 2) the function of social legalization of the individual, inherent in anthroponyms; 3) the indicative function performed by place names. The main purpose of a common name, on the other hand, is to name indefinite objects by associating them with a known class of things or concepts. At the same time, proper names are widely used in French to create on their basis a specific type of lexical units, which occupy a special place in the French lexical system, due to their communicative and informative significance. These are common names that are formed from their own by replacing the main connotation with one of the additional ones, as a result of which they become a source of new nominative formations.

It is established that the transition of French proper names into common ones can be complete (a new lexical unit is formed) and situational (as a comparison). New words can be formed by semantic derivation (metaphorical and metonymic transfer, change of volume of word semantics).

Among the lexical units of modern French, which were formed by the transition of proper names into common, we can distinguish such structural types as universes (single-word) and complex formations (*stable nominative phrases and phraseological units, which include proper names*).

It was found that the group of French common names based on proper names is dominated by substantive lexical units: nouns-names of persons, abstract nouns that denote ideological directions, various philosophical teachings, political movements, names of specific objects (minerals, chemicals, plants, natural processes). Complex formations include terms that contain appellations formed from the names of scientists, geographical names, phraseology, which includes proper names of fairy-tale-mythical origin, names of historical figures, place names, proper names of folk origin.

Key words: appellation, proper names, lexical unit, semantic derivation.

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань лексикології є дослідження результатів номінативно-класифікаційної діяльності мови,

які виявляються в номенклатурі лексичних одиниць. Проблема виділення структурно-семантичних класів слів представляє для мовознавців

значний інтерес, який не втрачає своєї актуальності й сьогодні. Увагу вітчизняних та зарубіжних лінгвістів постійно привертає клас власних назв, які досліджуються ними з різних позицій. Однак суперечливість поглядів науковців на це явище, роль власних назв у збагаченні словникового фонду національної мови, і французької мови зокрема, специфічність національно-культурної семантики французьких мовних одиниць, їх комунікативна й інформативна значущість визначили актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх джерел і публікацій свідчить, що питанню вивчення власних назв, їх особливостей, функціонування, специфіки переходу до класу загальних назв присвятили свої праці М. Горбаневський, М. Єрмаченко, І. Железняк, О. Крячкова, О. Суперанська, В. Телія, А. Рей.

Постановка завдання. Мета статті – з'ясувати особливості утворення французьких лексичних одиниць, які походять від власних назв, проаналізувати їх структуру.

Виклад основного матеріалу. Власні назви – це невід'ємна частина лексичної системи будь-якої мови, які мають низку специфічних властивостей, свої закони розвитку й функціонування. Окрім того, важливою характеристикою цього класу лексичних одиниць є те, що у власних назвах акумулюється життєвий досвід носіїв мови та зберігаються відомості про значну кількість екстралінгвістичних національних та інтернаціональних реалій [29]. У зв'язку з цим зазначимо, що досліджувані французькі лексичні одиниці, що походять від власних назв, мають формальні та семантичні ознаки. Формальні ознаки передбачають наявність у структурі аналізованих утворень власної назви або повного слова, або тільки його словотвірної основи; семантична ознака виражається тим, що до змісту таких апелятивів обов'язково входить етнокультурний смисловий компонент, пов'язаний із власною назвою, на базі якої сформована ця лексична одиниця [2].

О. Суперанська вважає, що, стаючи власною назвою, слово виходить з класу загальних назв і починає позначати одиничний об'єкт не стільки відповідно до первинної семантики апелятива, скільки всупереч їй: «Власна назва – необхідний інвентар мови, який слугує для визначення тих реалій, які не можуть бути достатньо й однозначно визначені за допомогою загальних назв, номерного ряду, системи координат, описових фраз і т. ін.» [5, с. 136].

На думку мовознавця, власна назва співвідноситься не з класом, а з індивідуальним предметом, не пов'язана з поняттям, але може мати додаткові

конотації. Власна назва стає загальною в результаті заміни головної конотації на додаткову, коли об'єкт утрачає свою конкретність. За допомогою власної назви досягається конкретизація й уточнення більш загальних понять, у результаті чого вона стає невичерпним резервом для номінативних утворень [там само, с. 114].

М. Горбаневський вважає, що потенційна можливість переходу власних назв у загальні виникає за декількох умов: по-перше, «для цього сам об'єкт, який називається, повинен стати відомим для всіх членів певного мовного колективу, що набули деякого загального рівня виховання й освіти»; по-друге, коли «ім'я, назва перестає пов'язуватися з якимось одним певним об'єктом і робиться типовим для багатьох населених пунктів, людей, річок, предметів і т. ін., чим-небудь схожих одне на одного» [1, с. 106].

Існує декілька видів переходу власних назв у загальні:

1) повний перехід: онімічний іменник повністю відмежовується від власної назви й перетворюється на онім, тобто утворюється нова самостійна лексична одиниця (*Кулон* → *кулон*);

2) ситуативний перехід: власна назва використовується як порівняння (*Отелло*), її статус при цьому не змінюється [5, с. 115].

Перехід власних назв у загальні може відбуватися природним шляхом, у цьому разі апелятивація відбувається поступово й може стати неповною. Наприклад, Аполлон (*Apollon*) – 1) прямий зміст – давньогрецький бог, який вирізнявся красою; 2) переносно: дуже гарний чоловік.

Якщо апелятивація здійснюється цілеспрямовано, тобто штучно, то такий перехід може бути миттєвим. Наприклад, *ampère* (ампер) – одиниця сили струму, *ohm* (ом) – одиниця опору, як результат апелятивації, такі загальні назви стають омонімами власних назв: *Ампер* (*Ampère*), *Ом* (*Ohm*).

Ім'я людини, відомої завдяки певній рисі характеру й зовнішності, легко переноситься на інших людей, які мають такі самі риси, і при цьому зазнає неповної апелятивації. Наприклад, ім'ям *Zoïl* (*Zoïle*, у Давній Греції зловний критик Гомера й Платона) стали називати злобного критика взагалі (звідси *zoilisme* – «нищівна критика»).

Процес вторинної номінації може бути пояснений тим, що носії мови здатні виділяти певні властивості предметів, пізнавати одні предмети через інші. Можливість знаходити схожість між різними об'єктами і явищами допомагає відшукати назви тих реалій, для позначення яких ще немає назв. Певні асоціативні зв'язки призводять до семантичних змін лексичних одиниць, що дає

можливість використовувати їх для вторинної назви. У процесі вторинної номінації «відношення назви формується у взаємозв'язку чотирьох компонентів: дійсність – понятійно-мовна форма її відображення – попереднє структурно-семантичне значення мовної форми – мовна форма в її вторинній функції назви» [7, с. 79-80].

Нові назви можуть утворюватися в результаті різних семантичних зсувів, тобто шляхом семантичної деривації, яку вважають способом вторинної номінації. «В основі семантичної деривації лежать різноманітні семантичні зрушення, поява нових переносних значень, основаних на співвіднесеності одного предмета (явища) з іншим через якусь загальну ознаку» [5, с. 177]. До засобів семантичної деривації можна віднести такі види семантичних перетворень: перенесення значення слова (метафоричне, метонімічне), зміни його семантичного обсягу, семантичні кальки [6].

Серед лексичних одиниць сучасної французької мови, які утворилися шляхом переходу власних назв у загальні, можна виділити такі структурні типи, як універби й комплексні утворення. Універби (однослівні утворення) поділяються на: 1) непохідні, або прості; 2) похідні; 3) складні.

Лексичні одиниці, утворені від власних назв шляхом деривації, тісно пов'язують апелятивну й ономастичну лексику. Однак не всі власні назви однаково можуть слугувати основою для словотворення, а лише ті, які найбільш часто вживаються [4, с. 26]. Субстантивовані номінативні одиниці демонструють широкий набір структурних типів: суфіксальні, префіксальні, складні слова.

Серед лексичних одиниць, які ґрунтуються на власних назвах (топонімах і антропонімах) як дериваційній основі можна виділити:

1. Іменники-назви осіб: *luthérien* – «послідовник німецького церковного реформатора XVI ст. Мартіна Лютера».

2. Абстрактні іменники, які позначають ідейні напрями, різні філософські вчення, політичні рухи тощо: *pythagorisme* – «доктрина грецького математика і філософа Піфагора»; *jacquerie* – «повстання французьких селян XIV ст., яке отримало назву від імені *Jacques*, найбільш поширеного серед французького простолюду і яким феодала зневажливо називали селян».

3. Іменники, що означають назви конкретних предметів:

а) назви мінералів: *hisingérite* – «гізінгерит», від імені шведського мінеролога й хіміка Вільгельма Гізінгера (*Wilhelm Hisinger*); *andésite* – «андезит», від назви Анд (*Andes*), гірського масиву в Південній Америці;

б) назви хімічних елементів: *fermium* – «фермій», хімічний елемент, названий на честь італійського вченого Фермі (*Fermi*); *scandium* – «скандій», хімічний елемент, який отримав свою назву від півострова Скандинавія (*Scandinavie*), де був відкритий;

в) назви рослин: *broussonetia* – «брусонетія», отримала свою назву від прізвища французького лікаря й натураліста П'єра Марі Огюста Бруссоне (*Pierre Marie Auguste Broussonet*); *tangerine* – «танжерин, гібрид мандарина й апельсина», за назвою Танжера (*Tanger*), марокканського міста-порту;

г) назви фізичних, хімічних, біологічних процесів: *tyndallisation* – «тиндалізація, спосіб знищення мікробів і їх спор у певному об'єкті», за ім'ям англійського фізика Дж. Тиндалля (*John Tyndall*).

Зазначимо, що у французькій мові номінативні одиниці, похідні від власних назв, утворюються здебільшого афіксальним способом. Найбільш продуктивні суфікси – *-ion* (різноманітні процеси), *-ist* (іменники на позначення осіб), *-isme* (ідейні напрями) (*darsonvalisation, mendeliste, gongorisme*).

Серед найбільш продуктивних префіксів, які використовуються для утворення номінативних одиниць, можна назвати такі: *anti-, néo-, dé-, trans-, pré-* (*désalpage, néodarwinisme, antisémitisme*).

Крім іменників, власні назви беруть участь в утворенні прикметників та дієслів, хоча відсоткове співвідношення цих одиниць невелике. На відміну від різноманітних типів похідних іменників, похідні прикметники й дієслова відрізняються більшою єдністю форм і значень, однак і їм властива варіантність (*merceniser, démacadamiser, mitterrandien, mitterrandisté*).

Здебільшого французькі лексичні одиниці-універби, утворені від власних назв, – це прості слова, тому нам вдалося виявити всього кілька прикладів складних слів: (*disel-électrique, gaucho-îrénisme*).

До комплексних утворень французької мови належать стійкі номінативні словосполучення і фразеологічні одиниці, у складі яких є власні назви.

Одним із різновидів комплексних утворень є «прізвища-терміни», які є стійкими атрибутивними сполуками, опорний член яких виступає в прямому денотативному значенні, а роль ад'юнкта виконує власна назва (*machine de Gramme, valvule de Vieussens, compteur Geiger, cellules de Golgi*). Значення другого компонента (власної назви) тут ослаблене, оскільки властиве йому значення було важливим тільки на час утво-

рення цих лексичних одиниць, і тепер цей компонент виконує функцію конкретизатора. Інакше кажучи, спершу власна назва позначала одиничну й конкретну особу, а потім у результаті внутрішніх семантичних перетворень зазнала повного переосмислення і тепер «фактично не є назвою особи, а сприймається як якісна ознака, оскільки зв'язок з первісною особою втрачений» [4, с. 29].

В аналізованому нами лексичному матеріалі другий компонент стійких сполучень, який конкретизує значення першого, представлений: 1) власною назвою – антропонімом; 2) власною назвою – топонімом.

За своїм походженням ад'юнкти цих лексичних одиниць є власними назвами:

1) іменами вчених, дослідників, лікарів тощо, які вперше відкрили, винайшли й описали це наукове поняття, закон, хворобу й т. ін.: *balance Martin*, *eczéma Sulzberger*;

2) географічною назвою (місто, країна, острів, регіон), де вперше були виявлені, описані ті чи ті речовини, хвороби, процеси та ін.: *sel d'Angleterre*, *maladie des Andes*.

Серед аналізованих комплексів, які мають у своєму складі антропоніми, можна виділити стійкі двокомпонентні сполуки, у яких обидва члени зазнали повного переосмислення, утративши своє самостійне значення. Однак мотивацію цих сполук легко дослідити в діячності, наприклад: *feu Saint-Antoine* (застаріла назва запальних процесів, форми бешихового запалення), *mal Saint-Eloi* (цинга), *danse de Saint-Guy* (хорея). Наприклад, хворобам давали назву якогось святого, який, як уважалося, міг вилікувати певну недугу, якщо його попросити про це в молитвах. У складі таких лексичних одиниць власні назви втрачають зв'язок зі своїм денотатом (тобто реальною особою), переосмислюються, стають залежним компонентом цих утворень, які виконують роль класифікатора, що вказує на віднесеність позначуваного явища до певного класу.

Перша з вищевказаних моделей (тобто сполуки з антропонімом) є найбільш продуктивною, за нею утворені 2/3 розглянутих нами складних номінативних утворень. Терміни-словосполучення переважають у сучасних наукових термінологіях, що пояснюється необхідністю номінації складних понять і їх уточнення в міру пізнання нових сторін вивчених явищ [8]. Зазвичай до всіх термінів-прізвищ додаються синтаксичні синоніми – терміни, утворені шляхом вербалізації класифікаційної ознаки поняття: *bes Auer – le manchon à oxyde de thorium de la lampe à gaz*; *maladie de Bazy – l'hydronéphrose congénitale intermittente*.

Відмінності між однослівними й комплексними лексичними одиницями полягають здебільшого у формі мовного вираження. Дуже часто одна й та сама власна назва бере участь в утворенні зразу декількох лексичних одиниць, виступаючи словотворчою основою (*achillobursite*, *achillodynie*, *achillorrhaphie*, *achillotomie*), або як повна лексична одиниця – компонент комплексу (*décallage Doppler*, *effet Doppler-Fizeau*, *navigation Doppler*, *radar Doppler*, *tenue Doppler*).

Можна також виявити такі власні назви, які є вихідними для утворення і простих, і складних лексичних одиниць: *Gauss*; *approximation de Gauss*, *courbe de Gauss*, *loi de Gauss*; *théorème de Gauss*.

Дуже поширеним типом лексичних одиниць є фразеологізми, у структурі яких фігурують власні назви. Залежно від позначуваного денотата ідіоми, що містять власні назви, поділяються на кілька груп:

1) фразеологізми з власними назвами казково-міфічного походження, наприклад, антропонім Адам (*Adam*) – біблійний персонаж – використовується в таких висловах: *Se servir de la fourchette du père Adam* – «їсти руками»; *le peigne d'Adam*, *du père d'Adam* – «руки»; *parent du côté d'Adam* – «дуже далекий родич»; *nous sommes tous parents en Adam* – «усі люди рівні за походженням»; *ne connaître ni Eve, ni Adam* – «ніколи в очі не бачити когось»; *être de la côte d'Adam* – «народитися з ребра Адама»; *le costume d'Adam* – «нагота»; *dans le costume d'Adam* – «оголений»;

2) фразеологізми з назвами історичних особистостей: *Le quart d'heure de Nogi* – «останні вирішальні хвилини бою». Японський генерал *Nogi* сказав, що бій виграє той, хто може витримати на чверть години довше, ніж супротивник;

3) фразеологізми з топонімами: *Voilà le soleil d'Austerlitz!* – «яскрава перемога!». Наполеон сказав ці слова перед Бородинською битвою 7 листопада 1812 р., щоб надихнути своїх солдатів. Полководець хотів передбачити перемогу, схожу на ту, що французи здобули над австрійсько-російськими військами біля Аустерліца (*Austerlitz*) в 1805 р.;

4) фразеологізми з власними назвами народного походження. Найбільш поширені імена, які використовуються в утворенні фразеологізмів цього типу, – *Jean*, *Jacques*, *Martin*: *Quand Jean bête est mort, il a laissé bien des héritiers* – «дурнів на світі багато»; *Faire de son mari Jean* – «робити зі свого чоловіка рогоносця»; *Faire comme saint Jean qui donnait le baptême sans l'avoir reçu* – «робити те, чого не навчений»; *C'est Gros-Jean qui*

en remonte (veut en remonter) à son curé – «невіглас, який суне свого носа куди не треба»; Jean de Paris – «переодягнений принц, який смітить грошима»; Jean farine – Jean fait tout – Jean logne – Jean tout à droit – «Жан-простак»; Etre Gros-Jean comme devant – «азнати збитків від того, що обіцяло вигоду»; Gros-Jean – «дурень» і т. ін.

Отже, власні назви відіграють велику роль у поповненні номінативного корпусу французької мови: вони утворюють лексичні одиниці як дериваційні основи, слугують твірними основами для нових значень, стають структурними компонентами стійких синтаксичних комплексів, еквівалентних слову. Власні назви переходять у загальні або повністю змінюючи значення, або ситуативні лише в певному контексті. Утворені від власних назв лексичні

одиниці поділяються відповідно до своєї структури на універби й комплексні утворення. У французькій мові номінативні одиниці, похідні від власних назв, утворюються здебільшого афіксальним способом. Найбільш продуктивні суфікси – -ion, -ist, -isme. Серед найбільш продуктивних префіксів можна назвати такі: anti-, néo-, dé-, trans-, pré-.

У стійких номінативних сполученнях і фразеологізмах другий компонент, утворений від власної назви, представлений антропонімами й топонімами. Залежно від позначуваного денотата фразеологічні звороти, які містять власні назви, поділяються на такі групи: з власними назвами казково-міфічного походження, з назвами історичних особистостей, топонімами, з власними назвами народного походження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горбаневский М. В. В мире имен и названий. М.: Знание, 2003. 208 с.
2. Ермаченко М. Н. Грамматическое значение определенности и имя собственное во французском языке. *Уч. зап. Моск. гос. пед. ин-та иностр. яз. им. М. Тореза. Вопросы романо-германской филологии*. 1970. Т. 54. С. 458-468.
3. Железняк І. М. Про деякі лінгвістичні ознаки власних назв. *Мовознавство*. 2001. № 1. С. 13-18.
4. Крячкова Е. И. Французские лексические единицы, образованные на основе имени собственного: дисс. на соиск. уч. степени канд. филол. наук / Воронежский гос. пед. ун-т, 1999. 288 с.
5. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. М.: Наука, 1973. 368 с.
6. Телия В. Н. Типы языковых значений: связанное значение слова в языке. М.: Наука, 1981. 270 с.
7. Языковая номинация: Виды наименований. М.: Наука, 1977. 356 с.
8. Rey A. La terminologie: noms et notions. P.: Presses Universitaires de France, 2000. 128 p.